

Др Андреја Б. Катанчевић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Правни факултет у Београду
katancevic@ius.bg.ac.rs

ПРАВО НА РУДАРСКОМ ЗЕМЉИШТУ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Сажетак: Циљ рада је да осветли правни режим земљишта у рударским крајевима средњовековне Србије, те да истражи у којој мери је српско право рецесија саског и шта је *ratio legis* члана 123. Душановог законика, јединог у тој кодификацији у којем се спомињу Саси. Употребљено је језичко, системско и историјско тумачење извора, као и њихова репресивна и компаративна анализа.

Кључне речи: рударско право, Душанов законик, Законик о рудницима, рударска концесија, окупација земљишта.

1. УВОД

Почетак српског средњовековног рударства се датира у тринаести век и везује за долазак Саса. Према расположивим изворима, пре доласка у Србију, они се јављају као рудари у Чешкој и Угарској, а нешто касније и у суседној Босни. Став да су њима приликом те сеобе у Србији биле дате извесне привилегије се често среће у историографији,¹ али није утемељен у изворима. Међу тим посебним правима се наводе судске повластице, право на самоуправу и исповедање римокатоличке вере, али и права истраживања и експлоатације руде. Том последњем праву је посвећен овај рад.

Како се сложена привредна делатност као што је откопавање руда морала одвијати према одређеним правилима, у средњем веку настаје посебно

¹ Нпр. Биљана Марковић, *Закон о рудницима дејоша Стефана Лазаревића: превод и правноисторијска ситуација*, Београд 1985, 30–31; Ђорђе Бубало, *Душанов законик*, Београд 2010, 195, 208; Срђан Шаркић, „Може ли се говорити о заштити животне средине у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2014, 45. Детаљније вид. Андреја Катанчевић „Да ли су Саси имали привилегије у мешовитим споровима у средњовековној Србији“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2015, 108 фн. 4.

рударско право, чији се почеци везују се за дефинисање регалних права цара на експлоатацију налазишта сребра и соли Ронкаљским законима донетим 1158. године. У наредном веку почиње детаљније правно уређење европских рудника, па и оних у којима су радили Саси. Тако настају и три извора права која би према времену и месту доношења и заједничкој саској обичајној основи вредело поредити са средњовековним српским правом. То су:

- рударско право Банске Шћавнице (нем. *Schemnitz, Schebnitz*; мађ. *Selmecbánya*), места у данашњој Словачкој, које је донео угарски краљ Бела IV Арпадовић (1235–1270);
- рударско право Лихлаве (нем. *Iglau*), места у Чешкој, које је средином тринаестог века донео краљ Вацлав I Пшемисловић (1230–1253)²;
- рударско право Кутне Хоре (нем. *Kuttenberg*), такође места у Чешкој, које је око 1300. године донео Вацлав II Пшемисловић (1278–1305), познато под називом *Jus regale montanorum*³.

У средњовековној Србији се та материја уређује Законом о рудницима деспота Стефана Лазаревића (1389–1427) и чланом 123. Душановог законика. Поменути правни споменици садрже сличне норме, што ће бити коришћено приликом компаративне анализе српских извора.

2. ЗАКОНИК О РУДНИЦИМА

Иако се спор око земље у рударским подручјима помиње и у ранијем Душановом законнику, прво ће се разматрати одредбе млађег Законика о рудницима деспота Стефана.⁴ То се чини како због потреба регресивне анализе, тако и због чињенице да је у каснијем правном споменику право на земљу детаљно регулисано, док се у Душановом законнику само штуро спомиње спор око ње. У новобрдском законнику се о томе каже:

2. За ђзбыєнїє шѣрфа:~::~~

Кои се шоур^сфѣ корит^сцем^с из^смекїє, трети днь тко седнє на шѣр^сфѣ да є (4) нїеговѣ а на коєм^с соу [мѣ]стѣ цигнѣ, има рока, ѣ недѣль а потомѣ тко га оузбїє да є нїеговѣ и комѣ є драго дѣловѣ давати да дава:~

3. Со рѣпахъ:~::~~

А роупа коа є имала рѣдоу, и дала є оур^сборѣ и има, ѣ сеж^снѣ и лежала є, ѣ годиноу, и, ѣ неделїє Свакомоу є слободна пщєонати и кои гваркѣ ѿт

² Скраћеница ЈИ (*Jus Iglaviense*).

³ Скраћено JRM.

⁴ О садржини и времену доношења Андреја Катанчевић, „Датирање Законика о рудницима деспота Стефана и садржина његовог ћириличног преписа“, *Српска јолићичка мисао*, 51/2016, 221–237.

старех⁵ приспѣ да има своє дѣловѣ· аколи не боудѣ гварка, да мою се да глас за, ꙗ понедѣл^нникѣ· ако догѣ и постави динаре на хемпал^скѣ· да има половиною дѣловѣ· аколи не доиде за, ꙗ понедѣл^нникѣ и не да динарѣ оу трѣтї понедѣл^нникѣ, да є лихъ све своє дѣловѣ· и векѣ да ихъ не ише:·⁵

Према слову законског текста, постојала су три различита случаја губитка права на експлоатацију руде на одређеном земљишту. Прво, уколико је вршено откопавање на земљишту, а није нађена руда, право се губи у року од три дана од престанка радова. Друго, ако су на земљишту постављене ознаке („цигне“) ⁶, онда се право губило после шест недеља од краја радова. Треће, после проналаска руде и плаћања регалне дажбине (урбор), право на експлоатацију се губило после протекла рока од године и шест недеља према цитираном ћириличном препису. Латинични препис ту прописује рок од године и шест месеци.⁷

Како се може видети, Законик у својим почетним члановима пре регулише губитак концесије, него њено стицање.⁸ Штавише, чини се да се стицање права прописује тек узгред, а да је главни циљ одредаба да пропише начин његовог престанка. То указује да је у пракси доста спорова изазивало питање да ли је нечије право експлоатације на једној парцели престало, те да ли га је стога на истој парцели стекао неко други.

Експлоатационо право на земљу је било временски ограничено. Експлоатација је морала у једном тренутку да престане, јер лежишта руда нису бесконачна и могу бити потрошена. Протеком одређеног рока од престанка откопавања, престајала је и концесија, односно право које власници напуштеног рудника имају на земљи. Међутим, откопавање на једном месту пре проналаска руде могло је да траје и неколико година,⁹ а до напуштања откопа могло је доћи из разноразних разлога. То се могло догодити због погрешног уверења да су рудна лежишта исцрпљена, због недостатака средстава да се рад настави, због бојазни за личну сигурност у немирним временима итд. Како је рударство било врло значајна привредна грана, како за државу, тако и за владара који је од ње убирао регалије, у случајевима напуштања копа је било важно да се у будућности омогући његово поновно отварање.

Правила Законика о рудницима се у великој мери подударају са нормама повеље Беле IV:

⁵ Никола Радојчић, *Закон о рудницима деспота Свјеслана Лазаревића*, Београд 1962, 38. Превод на савремени српски вид. Б. Марковић, 13–14.

⁶ Н. Радојчић, 88.

⁷ Сима Ћирковић, *Латинички препис Рударског законика деспота Свјеслана Лазаревића: увод, текст, превод и коментари*, Београд 2005, 20, 41.

⁸ О реконструкцији стицања концесије вид. Б. Марковић, 43.

⁹ Сима Ћирковић, „Предузетништво и рударско право“, *Сјаро српско рударство*, Београд Нови Сад 2002, 79.

(13) ... *Mer habnn wir gesezt, das ein schwrfrey wng habe bys on den dritttn tag; vnd wirrt er denn nicht gepawt, so mag mon In vergeben mit Rechte, wer da kwmmt vnd In begerrtt.*¹⁰

(4) ... *Ein Perg oder ein Stollnn die gemessnn sind, vnd darnoch wust vnd vnpawhaft gesehnn werdnn, die sol mon kwnndnn offennlich, sechs Sontag, das die kwmnen, der die Perckwerch sind gewesnn. Ist oder das der sibennt Sontag furkumbt, vnd das mon niemands do arbeitnn findet, so habnn die gesworen vnd der Perckmaister das frey zu uorgebnn wer do kumbt.*¹¹

Сличност са српским правом је очигледна. Преклузивни рок за губитак права у случају да је откопавање само започето је три дана. Уколико је рудник измерен рок је шест узастопних недеља, при чему се мисли на дане у седмици.

Сличан начин губитка концесије уређује и јихлавско право, које прописује:

II IV, III A: *Item si mons vel stollo qui mensurati fuerint et postea deserti, sex diebus dominicis proclamari debet, ut hi quorum montes sunt, laborent; si vero sexto*¹² *die dominico transacto non laboraverint, tunc urborarii assumptis juratis proclamatos montes ascendere debent, et si ipsos desertos invenerint, praedicti urborarii montes illos libere porrigere possunt cui volunt.*¹³

Сличност између чешког и српског права је доста видљива, баш као и она између српског и угарског. Сва три правна споменика уређују губитак концесије њеним невршењем после одређеног рока, и то над земљиштем које је измерено. Израз јихлавског права „*mons mensuratus*“, шћавничког „*Stollnn die gemessnn sind*“ је вероватно исто што „мѣсто на коем^с соу цигнѣ“ у новобрдском закону, односно реч је о површини земље коју је представник власти измерио и на њој поставио ознаке.¹⁴ Рок је исти и његова дужина је

¹⁰ „Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkeztett városi és bánya-jogkönyve. Év nélkül”, Wenzel Gusztáv, *Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Monumenta)*, Pest 1862, 224. „Још смо прописали да, уколико би шурф био напуштен три дана и потом некопан, може се са правом предати ономе ко ту дође и копа га.”

¹¹ *Ibid.*, 221. „Рудник или штолна који су измерени, па после виђени пусти и некопани, треба да буду јавно оглашени шест недеља, да дођу они чији је рудник био. Уколико наступи седма недеља и не нађе се нико да ту ради, заклет и старешина треба да га [рудник или штолну] слободно предају ономе ко ту дође.”

¹² У препису Б рок је седам недеља. „Jus Iglaviense”, Hermenegild Jireček, *Codex juris bohemicus I*, Prag 1867, 116.

¹³ *Ibid.* „Тако уколико рудник или штолна буду измерени, па после тога напуштени, дужан је да оглашава шест недеља, да раде они чији су рудници. Али уколико после шесте недеље не би радили, тада урбарари са заклетим треба да дођу у оглашене руднике и, ако би их нашли пусте, речени урбарари те руднике слободно могу да понуде коме желе.”

¹⁴ Ћирковић предлаже читање „на коем^с соу стѣцигнѣ“, где би стѣцигна била „уређај за извлачење“ руде. С. Ћирковић (2005), 50–51. Каснији турски превод ту помиње откопавање „бисагама то јест витлом“, односно „хорном“. Fehim Spaho, „Turski rudarski zakoni“,

шест узастопних недеља (дана у седмици), с тим што према једном од преписа повеље Вацлава I рок износи седам недеља. Међутим, српско право садржи и једну значајну разлику. Наиме, док се у Шћавници и Јихлави морала учинити објава у случају да је реч о измереном земљишту („*sol mon kwnndnn offennlich*“, „*proclamari debet*“), у Новом Брду таква обавеза није постојала.

Jus regale montanorum, ослањајући се на појмовни апарат римског права и подражавајући донекле стил класичних римских јуриспрудената, право стицања концесије уређује посебним одредбама:

JRM II, I, 2: *Per occupationem hoc modo jus acquiritur. Cum quis spe ductus montanorum, quae solum montes excolit et montanos ad laborem incitat, in campo libero, in quo ubilibet et cuilibet est licitum laborare et metallum quaerere, spatium ad argentifodinam occupat faciendam, statim hoc jure montanorum suum facit et adeo forte in eo jus acquirit, quod ab eo non poterit, dummodo ibidem continue laboret, sine juris ordine amoveri.*¹⁵

JRM II, I, 4: *Concessione vero sic jus acquiritur, ut quicumque laborantium primo fortuna sibi favente meatum invenit, ipsum ab urburariis vel a meatuum concessore suscipiat, dando eisdem tantum unam XXXII. partem more consueto ... statimque scribi se cum die et hora diei ...*¹⁶

Право Кутенберга разликује два начина стицања. Први, који назива окупацијом, постоји онда кад неко почне радове на слободном пољу, односно месту на коме нико други не откопава. Право траје све док његов титулар непрекидно изводи радове на тој површини земљишта. Та норма подсећа на члан 2. Законика о рудницима (према Радојчићевој нумерацији). Други начин стицања постоји кад неко пронађе руду, плати урбор (који је у Чешкој износи тридесетдруги део)¹⁷, те се те чињенице запишу у евиденцију. Ту је лако препознати случај дефинисан у члану 3. новобрдског права (према Радојчићевој нумерацији), где се помиње „роупа коа ње имала рѣдоу, и дала є оурѣборѣ“.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 25/1913, 173, 179. Међутим, компаративна анализа говори у прилог Радојчићеве тезе, јер се на одговарајућим местима у шемничком и кутенбершком праву не спомињу уређаји. Ако би се прихватила Ћирковићева аргументација, то би указивало на особеност српског права.

¹⁵ „*Jus regale montanorum*“, Hermenegild Jireček, *Codex juris bohemicus I (Jus regale)*, Prag 1867, 318. „Окупацијом се не овај начин стиче право. Ко вођен рударском надом, копа руднике на том земљишту и пожори рударе на рад, на слободном пољу, на коме је увек и сваком дозвољено да ради и тражи метале, окупацијом стиче површину потребну за рудник сребра. Одмах је чини својом према рударском праву и тако на њој тако стиче право, да га њега неће моћи лишити без заповести права, док год би ту непрекидно радио.“

¹⁶ *Ibid.* „Концесијом се овако стиче право да, чим било ко од радника вођен срећом себи нађе канал [кроз земљу до руде], он тај пролаз добија од урбурара или од концесора, којима треба да да само тридесет други део по обичају ... одмах себе уписује уз дан и час ...“

¹⁷ Спорно је да ли је то регално право постојало у Чешкој пре доласка Саса. А. Zycha, 144.

3. ДУШАНОВ ЗАКОНИК

Једино место у Душановом законнику у коме се помињу Саси је члан 123. Он гласи:

123. О тръговѣх: Што соу коудѣ посекли Саси горѣ до сѣгазѣи събора, тоузѣи земљу да си имаю. Ако соу комоу властѣлиноу безъ правды оузели земљу, да се соудѣ съ нимъ властѣле Закономъ Светаго краля. А ѿт съда на-прѣда Сасинѣ да нѣ сѣче; а што сече, ѿногазѣи да не тежи, ни людѣи да не сагя, тѣкмо да стои поуоста, да расте гора. Никто да не забрани Сасиноу горѣ; колико кѣсть трѣбе тръгоу толикозѣи да сѣче.¹⁸

Приликом ревизије Душановог законика тај члан је изостављен,¹⁹ те је био на снази од 1349. до 1354. године. Јавља се само у Призренском и Раковачком препису. Иако кратак и на први поглед противречан, он је вредан извор о постојању спорова о земљи у рударским подручјима. Сложен је и садржи неколико норми, од којих ће свака бити посебно разматрана.

3.1. Стицање својине над крчевином окупацијом

Како из текста извора следи, посреди је спор око крчевине на којој је раније постојала гора, а коју су Саси обављајући своју делатност посекли. Реч је о шумском појасу, који се простира од 500 до 1000 метара надморске висине.²⁰ Преко 1000 метара су били пашњаци, „планине“ терминологијом српског средњовековног права.²¹ Према расположим изворима, пре доношења Душановог законика у средњовековној Србији на висинама битно испод 1000 метара постојали су рудници на Руднику²², у Трепчи²³ и у Јањеви²⁴. Брсково²⁵, Ново Брдо²⁶ и Рогозно²⁷ су се налазили на висинама од око 1000 метара или

¹⁸ Ћ. Бубало, 99. Превод вид. *ibid.* 195.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Милош Благојевић, „Горе“, *Лексикон српској средњеј века (Лексикон српској)* (ур. Сима Ћирковић, Раде Михаљчић), Београд 1999, 119–120.

²¹ Милош Благојевић, „Планине“, *Лексикон српској*, 519–520.

²² Први помен 1293. године. Владета Петровић, „Рудник“, *Лексикон њагова*, 245–247. О рударству у руднику вид. Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962, 1–26.

²³ Први помен 1303. године. Владета Петровић, „Трепча“, *Лексикон њагова*, 300–301.

²⁴ Први помен 1343. године. Александар Узелац, „Јањево“, *Лексикон њагова*, 123.

²⁵ Први помен 1243. године. Владета Петровић, „Брсково“, *Лексикон њагова и њрѣова средњовековних српских земаља (Лексикон њагова)* (ур. Синиша Мишић), Београд 2010, 59–60.

²⁶ Први помен 1326. године. Александра Фостиков, „Ново Брдо“, *Лексикон њагова*, 198–202. О рударству у Новом Брду вид. М. Динић, 27–95.

²⁷ Први помен 1303. године. Ема Миљковић, „Рогозна“, *Лексикон њагова*, 244.

вишим. Како се може видети, вероватније је да су спорови око крчевина настали у околини Трепче, Рудника или Јањева, јер су се ти крајеви налазили у појасу горе, односно шуме, него у оним рударским подручјима која су били у планинама,²⁸ на којима вероватно није постојало право својине у време када су се отварали рудници.

У средњовековној Србији земља је могла бити *res nullius*, те као таква подобна за стицање окупацијом. То се често дешавало са крчевинама, односно оном земљом са које је посечена шума.²⁹ С друге стране, да би се Саси бавили рударством, морали су да секу шуме из два разлога. Прво, како би ослободили место за будуће руднике, а друго, да би обезбедили дрво, материјал неопходан за подграду и даљу производњу. Изгледа да су рудари крчили површине под шумом и на њима стицали не само право откопавања и експлоатације руде, већ окупацијом и право својине. Општа тенденција Душановог законика је била да се стицање својине земље окупацијом ограничи, или сасвим укине. Тако се о планинама говори да могу бити само цареве, властелинове или црквене, где изгледа да су све планине које нису властелинске и црквене проглашене за цареве.³⁰ Сличан ефекат се постиже и нормом из члана 123: „што сече, оногази да не тежи, ни люди да не сага, тькмо да стои поуста, да расте гора“, што значи да се крчевина више не стиче у својину окупацијом,³¹ па се на њој не могу населити људи. У нашој литератури је неколико пута постављано питање шта је био *ratio legis* таквог решења.

Тарановски је тврдио да су Саси до тада бесправно запоседали крчевине, те да „није ту Законик ишао за принципом легалности него опортуности“, те да је тако „узурпација Саса била позакоњена“. ³² Међутим, сам Тарановски³³ наводи случајеве крчевина из времена краља Милутина и цара Душана (око 1350. године према Новаковићу³⁴), на којима су подигнути манастири, што значи да стицање својине крчевине горе окупацијом раније није било забра-

²⁸ У новобрдском Законику о рудницима се не помињу горе, односно шуме. То може да укаже на актуелност правног проблема четрдесетих година четрнаестог века и потребу да се он тада решава. Наиме, да су се спорна питања поставила у Брскову, које је настало век раније, вероватно би до 1349. године већ увеколико била решена, а њихово поновно уређење непотребно.

²⁹ Теодор Тарановски, *Историја српској права у Немањинској држави*, Београд 1996, 624–629; Раде Михаљчић, „Одредбе о крчевини“, *Средњовековно право у Срба у оцегалу историјских извора*, Београд 2009, 208–212; Срђан Шаркић, „Оригинарни начини стицања својине у средњовековном српском праву“, *Византијски свет на Балкану II* (ур. Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић), Београд 2012, 421.

³⁰ Члан 81. Душановог законика. Т. Тарановски, 628; Ћ. Бубало, 91, 178.

³¹ Т. Тарановски, 629; Ћ. Бубало, 194; Срђан Шаркић (2014), 50.

³² Т. Тарановски, 629.

³³ *Ibid.*, 626.

³⁴ „Црква Анагноста Драгоја“, Стојан Новаковић, *Законски споменници српских држава средњег века*, Београд 2005, 758–759

њено. Штавише, према слову Душановог законика, изгледа да је такво стицање било забрањено само Сасима, односно власницима рудника.

Марковић сматра да је пре Душанове кодификације постојао писани извор права који је изричито дозвољавао Сасима стицање својине окупацијом крчевине, те да је „тешко поверовати да је овакво право било утврђено само неком нормом обичајног права“.³⁵ Међутим, на основу онога што знамо о стицању својине окупацијом лаза,³⁶ оно је пре 1349. године било дозвољено свима, а не само Сасима, под условом да је земљиште ничија ствар, односно да на њему претходно не постоји својина другог лица, а није било уређено писаним правом.

Бубало сматра да се ту Сасима „забрањује да стичу имовинско право на земљи“³⁷, што није у складу са режимом рударске концесије, који је постојао у српском средњовековном праву. Наиме, Сасима се ту не дозвољава да стичу својину, али им се и даље допушта да стекну право откопавања и истраживања руде, које је такође имовинско право на земљи. О постојању таквог права и његовом континуитету говори чињеница да се оно јавља у правним споменицима насталим на основу саског рударског права век пре, али и у Законику о рудницима, који је настао око пола века после Душановог законика.

Шаркић верује да су постојала два мотива за прописивање члана 123. Први би био у превазилажењу „сукоба између Саса и властеле око својине над планинама“ који су се све више јављали пошто „право својине на планинама све више прелази у руке властеле и манастира“.³⁸ Међутим, Душанов законик ту говори о праву својине на искрченим горама, а не на планинама. Други могући разлог доношења би према Шаркићу могао бити у заштити шуме и животне средине, што се може прочитати у речима „да стои поуста, да расте гора“. Као додатни аргумент за то се користи чињеница да раковачки препис и властели брани да насељавају људе на крчевинама.³⁹

Чини се да би за такав пропис могао да се нађе још један разлог и то помоћу системског тумачења Душановог, с једне, и деспотовог законика, с друге стране. Наиме, према Законику о рудницима рударска концесија је ограниченог трајања. Она постоји до протекла рока, чија дужина зависи од тога колико су радови одмакли, односно од чињеница да ли је откопавање само започето, да ли су постављене ознаке на земљишту, те да ли је пронађена руда и плаћена дажбина владару. Преклузивни рок тече од тренутка када је рудник напуштен, односно од момента када су обустављени радови. Међутим, право својине на искрченој и окупираној земљи не застарева про теклом рока, већ је у начелу вечно. Притом не треба сметнути са ума да се

³⁵ Б. Марковић, 31.

³⁶ Вид. фн. 25.

³⁷ Ђ. Бубало, 195.

³⁸ С. Шаркић (2014), 50.

³⁹ *Ibid.*, 51.

ради о потенцијално веома вредној земљи у пределима богатим рудама, на којој можда постоје лежишта сребра и злата. Тако би у пракси могло да дође до тога да Саси искрче шуме, земљу стекну у својину, како би на њој стекли трајни монопол, а не само рударску концесију ограниченог трајања. Уколико би се на тој земљи населили људи (нпр. закупци), у спору би се тешко могло доказати да је на њој престало истраживање руде, те да су почели да теку преклузивни рокови дефинисани поменути члановима Законика о рудницима. Осим тога, то би могло да има за последицу и одлагање експлоатације руде. Наиме, Саси, вични препознавању земље испод које се налазе руде, могли би да је окупацијом стекну у својину, да експлоатацију руде на њој оставе за касније (нпр. када сакупе довољно средстава да је покрену или дођу мирнија времена), а да друге у међувремену онемогуће у томе. На тај начин би трпели владареви приходи, чији је урбор био значајан део. Чини се да је забрана такве монополизације земљишта била и један од главних мотива доношења новобрдског законика, пошто се одредбе о томе налазе на његовом самом почетку, само што је то урађено детаљнијим нормама.

3.2. Право сече

На крају члана су речи: „Никто да не забрани Сасиноу горѣ; колико њестъ трѣбе трѣгоу толикозѣи да сѣче“. Оне се традиционално тумаче као право рудара да секу шуме ради обезбеђења дрвета као материјала неопходног за средњовековно рударство.⁴⁰ Међутим, до 1349. године у средњовековној Србији рудници су се налазили и на крчевинама. Стога се поменуте речи могу тумачити као наредба да нико не брани рударима да секу шуме не само за потребе дрвета, већ и као забрана да било ко брани Сасима да истражују и експлоатишу рудне депозите у шумама, који имају право да их у ту сврху и крче. Таква наредба је важила чак и за власника шуме. Дакле и властелин је морао да дозволи у својим шумама истраживање и експлоатацију руде. Тако би члан 123. могао да представља прецизирање права рударске концесије, које није нужно било на штету рудара. Изгледа да се потреба за ближим уређењем јавила онда када се руда почела налазити на властелинској земљи, што није био случај у почетку, јер је она налажена ни на чијој или на владаревој земљи.

У прилог таквом тумачењу би говорила и упоредна анализа члана 16. повеље Беле IV Арпадовића Банској Шћавници, где се регулише таква обавеза властелина:

(16) ... *Ist das iemant hwttnn oder Mwllnn pawet auf eines herrnn aigen, do das perckwerich auf leit, es sein halt gaistliche oder weltliche herrn, so ist das perckwerchs freiheit, das er keiuen Czins dauon nemen sol. Auch auf welichs herrn aignn*

⁴⁰ Т. Тарановски, 629; Б. Марковић, 31; Ђ. Бубало, 195; С. Шаркић (2014), 49.

*perckwerch fwndn wirt vnd gemessnn, derselb herr nymbt dauon das dritte tail der Vrbar, vnd was dasselbig perckwerich holcz bedarffynn die gruebnn vnd zu allerlay notturfft, das sol vnd mag in derselbig herr mit nichte nicht werenn.*⁴¹

Како текст каже, слободно је да се откопава и тражи руда на земљи властелина (световног или духовног), који то не може наплатити. Осим тога, он је у обавези да допусти сечу своје шуме за потребе дрвета за рудник. Те одредбе шћавничке повеље прилично подсећају на члан 123. око једног века млађег Душановог законика.⁴²

И повеља Вацлава II Пшемисловића Кутној Хори садржи сличне норме. Она прво прокламује слободу да се тражи метали на земљи⁴³, без обзира на то где је и чија је:

JRM II, I, 2 ... *in campo libero, in quo ubilibet et cuilibet est licitum laborare et metallum quaerere*...⁴⁴

Затим она прописује и право да се бесплатно сече шума са измереног рудног поља, на коме постоји концесија:

JRM II, III, 2. *Insuper de nemoribus ac silvis ejusdem hereditatis, in qua mons mensuratur, omnia illa ligna gratis montani recipiant, quae quantum in argentifodinis fuerit opportuna.*⁴⁵

Још једном рудари, односно концесионари, имају право да секу шуме и добијено дрво користе за потребе рударске производње. Стога се може закључити да норме сва три правна споменика имају заједнички корен у саским обичајима.

С тим у вези поставља се и питање да ли је властела имала непосредног интереса за отварање рудника на свом земљишту, те да ли је њој припадао део прихода. У шћавничкој повељи се одређује да уколико руда буде нађена, властелину припада трећина урбора, тако да он нема само обавезе да трпи истраживање на свом земљишту и сечу својих шума, већ и јасно дефинисано

⁴¹ *Monumenta*, 225. „Уколоко неко живи или копа на земљи властелина, на којој се налази рудник, било да је реч о земљи духовног или световног властелина, постоји слобода копања, тако да он од тога не може наплатити дажбину. Такође, властелин на чијој земљи се рудник налази и буде измерен, узима од тога трећину урбора и оно дрво које је потребно том руднику у копу и за све потребе, то не треба и не може тај властелин да забрани.”

⁴² То је приметио још Радојчић. Н. Радојчић, 28.

⁴³ О томе у Чешком праву вид. А. Zycha, 176–193

⁴⁴ *Jus regale*, 318. „... на слободном пољу, на коме је увек и сваком дозвољено да ради и тражи метале ...”

⁴⁵ *Ibid.* „Осим тога, из лугова и шума оног поседа, на коме је измерен рудник, рудари добијају све дрво без накнаде, онолико колико је то потребно у рудницама.”

право на део добити, односно трећину урбора. Исто правило је постављено и у праву Кутне Хоре⁴⁶:

JRM II, III, 4: ... *dominorum jus est recipere tertiam partem illius octavae partis, quae urbura nominatur*...⁴⁷

Међутим, српски извори о таквом праву властеле ћуте. Нигде у сачуваним сведочанствима не стоји да приход од рудника (урбор, урбура) узима било ко осим закупца регалних права и владара. После смрти цара Уроша (1355–1371), то право прелази на обласне господаре, што се може пратити у изворима.⁴⁸ Стога се може претпоставити да средњовековна српска властела није имала право на део ископане руде са свог властелинства.

На основу сличности и разлике између старијег угарског и чешког права, с једне стране, и са друге млађег српског права, може се закључити да је рударско право у Србији почивало на саским обичајима, али да је у српској средини доживело и свој *sui generis* развој.⁴⁹

3.3. Спор Саса и властеле

Посебан пропис члана 123. говори о споровима Саса и властеле око земље, који каже: „Ако соу комоу властѣлиноу без правды оузели землю, да се соудѣ съ нимѣ властѣле Закономѣ Светаго краля“. Наиме, властелин јесте био дужан да трпи експлоатацију руде на својој земљи, али изгледа да су Саси покушавали да присвоје и крчевине властелинских шума, те да на њима стекну својину. У том случају се примењивала норма из Закона Светог краља, односно краља Милутина. Закон Светог краља се у Душановом законнику спомиње још и у члановима 152. и 153. који регулишу састав мешовите пороте. Стога се обично сматра да ранији члан поводом састава пороте упућује на та два каснија члана. Међутим, могуће је да се под Законом Светог краља подразумева други пропис, или чак други акт.⁵⁰

4. ЗАКЉУЧАК

Законик о рудницима у својим почетним члановима примарно регулише губитак привремене концесије, протеком рока од престанка њеног вршења.

⁴⁶ О правима власника земље на којој је рудник у чешком праву вид. А. Zycha, 188–192.

⁴⁷ *Ibid.*, 328. „... право власника је да добију трећину оне осмине, која се назива урбор ...”.

⁴⁸ Вид. Андреја Катанчевић, „Закуп царина у средњовековној Србији“, *Номофилаξ. Зборник радова у часи Срђана Шаркића* (ур. Тамара Илић, Марко Божић), Београд 2020, 258–259.

⁴⁹ Слично Андреја Катанчевић „Институт урбарара у средњовековној Србији“, *Баштина* 51/2020, 263–279.

⁵⁰ Детаљније о томе вид. Андреја Катанчевић (2015), 113–114.

Сличности са ранијим угарским и чешким правом указују на заједничку саску основу, која је реципирана у средњовековној Србији. Међутим, у српском праву изостанак обавезе објављивања код стицања концесије на означеном земљишту на коме је она претходно постојала, показује самостални развитак.

Душанов законик забрањује Сасима стицање права својине окупацијом на крчевинама, те им оставља могућност да стичу само рударске концесије. Мотив за то је, између осталог, избегавање трајне монополизације вредног земљишта богатог рудама, што би имало неповољне последице по привреду земље и владаре приходе. Законик истовремено прокламује право да се руда тражи и ископава и у шумама феудалаца, те да се у њима секу дрва за потребе рудника. Сличност са повељама Беле IV Банској Шћавници и Вацлава II Кутној Хори јасно указују на правни трансплант. Међутим, српски извори не говоре о праву власника на трећину рудне регалије од руде ископане на његовом земљишту, па у Србији такво право вероватно није постојало.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Милош Благојевић, „Горе“, *Лексикон српској средњеј века (Лексикон српској)* (ур. Сима Ћирковић, Раде Михаљчић), Београд 1999.
- Милош Благојевић, „Планине“, *Лексикон српској средњеј века (Лексикон српској)* (ур. Сима Ћирковић, Раде Михаљчић), Београд 1999.
- Ђорђе Бубало, *Душанов законик*, Београд 2010.
- Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962.
- Adolf Zycha, *Das böhmische bergrecht des mittelalters auf grundlage des bergrechts von Iglau I. Die Geschichte des Iglauer Bergrechts und die böhmische Bergwerksverfassung*. Berlin 1900.
- „Jus Iglaviense“, Hermenegild Jireček, *Codex juris bohemicus I*, Prag 1867.
- „Jus regale montanorum“, Hermenegild Jireček, *Codex juris bohemicus I*, Prag 1867.
- Андреја Катанчевић, „Да ли су Саси имали привилегије у мешовитим споровима у средњовековној Србији“, *Анали Правној факултету у Београду*, 2/2015.
- Андреја Катанчевић, „Датирање Законика о рудницима деспота Стефана и садржина његовог ћириличног преписа“, *Српска њолиничка мисао*, 51/2016.
- Андреја Катанчевић, „Закуп царина у средњовековној Србији“, *Νομοφύλαξ. Зборник радова у часи Срђана Шаркића* (ур. Тамара Илић, Марко Божић), Београд 2020.
- Андреја Катанчевић, „Институт урбарара у средњовековној Србији“, *Башићина* 51/2020.
- Биљана Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића: превод и правноисторијска студија*, Београд 1985.

- Ема Миљковић, „Рогозна“, *Лексикон њагова и њрџова средњовековних српских земаља (Лексикон њагова)* (ур. Синиша Мишић), Београд 2010.
- Раде Михалчић, „Одредбе о крчевини“, *Средњовековно њраво у Срба у оїлегалу исїиоријских извора*, Београд 2009.
- „*Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkeztett városi és bánya-jogkönyve. Év nélkül*“, Wenzel Gusztáv, *Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, Pest 1862.
- Владета Петровић, „Брсково“, *Лексикон њагова и њрџова средњовековних српских земаља (Лексикон њагова)* (ур. Синиша Мишић), Београд 2010.
- Владета Петровић, „Рудник“, *Лексикон њагова и њрџова средњовековних српских земаља (Лексикон њагова)* (ур. Синиша Мишић), Београд 2010.
- Владета Петровић, „Трепча“, *Лексикон њагова и њрџова средњовековних српских земаља (Лексикон њагова)* (ур. Синиша Мишић), Београд 2010.
- Никола Радојчић, *Закон о рудницима десїоїа Сїефана Лазаревића*, Београд 1962.
- Fehim Spaho, „Turski rudarski zakoni“, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 25/1913.
- Теодор Тарановски, *Исїиорија српскої њрава у Немањїћкој држави*, Београд 1996.
- Сима Ћирковић, *Лайїинички њреїис Рударскої законика десїоїа Сїефана Лазаревића: увод, њексї, њревод и коменїари*, Београд 2005.
- Сима Ћирковић, „Предузетништво и рударско право“, *Сїаро српско рударсїво*, Београд Нови Сад 2002.
- Александар Узелац, „Јањево“, *Лексикон њагова и њрџова средњовековних српских земаља (Лексикон њагова)* (ур. Синиша Мишић), Београд 2010.
- Александра Фостиков, „Ново Брдо“, *Лексикон њагова и њрџова средњовековних српских земаља (Лексикон њагова)* (ур. Синиша Мишић), Београд 2010.
- „Црква Анагноста Драгоја“, Стојан Новаковић, *Законски сїоменици српских држава средњегїа века*, Београд 2005.
- Срђан Шаркић, „Може ли се говорити о заштити животне средине у средњовековној Србији“, *Зборник радова Правної факулїетїа у Новом Саду* 1/2014.
- Срђан Шаркић, „Оригинарни начини стицања својине у средњовековном српском праву“, *Визанїїјски свеї на Балкану II* (ур. Бојана Крсмановић, Љубомир Максимовић, Радивој Радић), Београд 2012.

*Andreja B. Katančević, Ph.D., Associate Professor
University of Belgrade
Faculty of Law Belgrade
katancevic@ius.bg.ac.rs*

Legal Regime of Land in the Mining Areas of Medieval Serbia

Abstract: *The aim of the research is to cast light on the legal regime of the mining area land in medieval Serbia and to answer to what extent Saxon customary mining law was accepted in this aspect and what the ratio legis of article 123 of Dušan's Code was?*

It seems likely that until the enactment of Dušan's Code it was possible to occupy land cleared for mining purposes and to acquire property of the mining area, which was previously res nullius. However, Dušan's Code changed this rule prescribing only the possibility of acquiring the time limited mining concession, which was motivated by possible permanent monopolization of the land in the mining areas. At the same time, the Code proclaimed the right of ore search and exploration on the feudal lords' land. Similarities to the older Hungarian and Czech law indicates legal transplantation.

The mining concession was regulated in Despot Stefan's Mining Code for Novo Brdo, which prescribed detailed rules for losing the concession in the case of neglecting the mining activity. Based on similarities one can assume that these rules were mostly the reception of the Saxon customary mining law, also written in late medieval mining laws of Hungary and Czechia. However, the small differences may show that after one and a half century the Serbian mining community introduced its own unique rules.

Research is based on linguistic, systematic and historical analysis of the sources as well as the regressive analysis and comparative method.

Keywords: *mining law, Dušan's Code, Mining Code of Despot Stefan, mining concession, occupation of land.*

Датум пријема рада: 15.11.2020.